

OLIV TA'LIM MUASSASALARI O'QUV JARAYONIDA INTEGRATSIYA MUAMMOLARI

Siddiqova Sadoqat G'afforovna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

sadoqats@mail.ru

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayonida integratsiya muammolari, ta'lim jarayonining integrativ va funksional xususiyatlari hamda ta'lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonalarini integratsiyasini va ta'lim sifatini ta'minlash masalalari va imkoniyatlari yoritib berilgan.*

***Tayanch iboralar:** oliy ta'lim, ta'lim jarayoni, integratsiya, ta'lim sifati, ta'lim muassasasi, funksional xususiyatlar, qo'llash imkoniyatlari.*

***Abstract.** This article describes the problems of integration in the educational process of higher educational institutions, the integrative and functional features of the educational process, as well as the issues and possibilities of ensuring the integration of educational institutions and production enterprises and the quality of education.*

***Keywords:** higher education, educational process, integration, quality of education, educational institution, functional characteristics, application possibilities.*

Kirish.

Oliy ta'lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, ta'limda innovatsion faoliyat, tadqiqot natijalarini amaliyotga keng joriy etish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, ilmiy-tadqiqot ishlariga iqtidorli yoshlarni jalb etishga oid ilmiy izlanishlarga e'tibor qaratilmoqda.

Xalqaro tajribalarga ko'ra, oliy ta'limni fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalash hamda nazariy va amaliy kasbiy ta'limni uyg'unlashtirish, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishni taqozo etadi. Muayyan vaziyatlarni to'g'ri baholay oluvchi iqtisodiyotning turli tarmoqlarida mehnat faoliyatini amalga oshira oladigan shaxs sifatida tarbiyalash uchun ularda zarur va yetarli darajadagi kasbiy tayyorgarlikni nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar

integratsiyasini ta'minlash vositasida shakllantirish zarurligini taqozo etmoqda. Qayd etilgan muammolar va vazifalar tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Texnik oliy ta'lim oldida, ijtimoiy-iqtisodiy hayotni modernizatsiyalashning muhim vazifalaridan biri sifatida ta'limni zimini isloh qilish, modernizatsiyalash va bo'lajak muhandislarni innovatsion va texnik-texnologik yondashuv vositasida tarbiyalash, xorijiy tajribalarni va sohaning so'nggi yutuqlarini o'rganish, qo'llash va takomillashtirishga hissa qo'shish kabi dolzarb va keng qamrovli muammolar yechimi turibdi.

Materiallar va metodlar.

Innovatsion ta'lim tizimining eng muhim jihatlaridan biri uning ta'lim muassasasi va ishlab chiqarish korxonalarini integratsiyasini ta'minlashdan iboratdir. Binobarin, bu hol tarbiya, ta'lim, siyosiy va kasbiy tayyorgarlik masalalarini hal etishga yaxlit yondashuvni taqozo etadi [1].

Integratsiya – juda keng ma'nodagi tushuncha. Integratsiya nima? “Integratsiya” – lotincha “integration” so'zidan olingan bo'lib, “integr” to'liq yaxlit, bir butun degan ma'nolar anglatadi. Integratsiya – o'zaro bog'langan holda rivojlantirish, bir butun qilib birlashtirmoq, yaxlit holga keltirmoq deganidir. Integratsiya turli xil qism va elementlarni bir butunlikka birlashtirish jarayonidir [6].

Integratsiya jarayonlari tashkillashtirilgan tizimlarda bo'lishi mumkin – bu holda ular tizim butunlik darajasini va tashkillashtirilgan darajasini ko'taradi. Integratsiya jarayonlari oldin bog'lanmagan elementlarni biriktirish asosini hamda shakllangan tizimlarda ham yuz berib, natijada tizimni bir butunligi va tashkillanish darajasi oshishiga, element va tarkibiy qismlar o'rtasida aloqadorlik murakkablashuviga olib keladi. Bir butunlikka birikkan tarkibiy qismlar turli xil darajada avtonomlikka ega bo'ladi [5].

Bevosita shu omillarga bog'lab olib borilayotgan pedagogik tadqiqotlarda “izchillik”, “integratsiya” kabi tushunchalar ishlatilib, ular turlicha talqin qilinmoqda. Manbalarda “integratsiya” tushunchasiga turlicha ta'rif berilgan. Qomus.info online ensiklopediyasida integratsiyaga quyidagicha ta'riflar berilgan:

integratsiya – tizim yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o'zaro bog'liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha;

fanlarning yaqinlashishi va o'zaro aloqa jarayoni, ya'ni differentsiatsiya bilan birga kechadi.

Izohli lug'atda esa, integratsiya – (lotincha “integer” – butun) mustaqil xo'jalik faoliyatining milliy, mintaq va xalqaro miqyosda o'zaro qo'shib yaxlit xo'jalik tizimini tashkil etishi deb izohlanadi.

Integratsiyaning shakllari va mexanizmlari keng qamrovli. Jahon tajribasi ko'rsatadiki, integratsiya jarayonlarning shakllanishi va rivojlanishi nisbatan uzoq davrni qamrab oladi. Bu jarayonlarning amal qilish mexanizmi esa mantiqiy ketma-ketlikda, bosqichma-bosqich shakllanadi. Keng miqyosli integratsiya va globallashtirish jarayonlari jahon taraqqiyotining hozirgi paytdagi muhim xususiyatlaridan biri ekanligini etirof etgan holda, ularning kuchli mafkuraviy tasir o'tkazish vositasi ekanini ham unutmazlik darkor [2].

Natijalar.

Mintaqaviy integratsiya jarayonlarida mamlakatlar ishtiroki, davlatlararo savdoning rivojiga, erkin raqobatning to'g'ri shakllanishiga, xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuviga, jahon bozoriga kirib borish imkoniyatining ortishiga zamin yaratib beradi [8].

Iqtisodiyotda qo'llaniladigan bir qator atamalar kabi "integratsiya" (integratio) atamasi ham lotin tilidan kirib kelgan bo'lib, "qismlarni butunlik tarkibida birlashtirish" ma'nosini ifodalaydi. Jahon iqtisodiyotida integratsion jarayonlar to'g'risida mutaxassislar orasida yagona qarashlar konsepsiyasi mavjud emas.

Ta'limda integratsiya muammosining paydo bo'lishi tarixiga nisbatan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu muammo pedagogikada insoniyatning oldingi avlodida to'plangan ijtimoiy tajribani udumlar, an'analar, xulqning etik me'yorlari, yashash qoidalari va hokazolar orqali uzatish ehtiyoji bilan bog'liq ravishda paydo bo'ldi.

Bunday ta'lim integratsiyasi turli darajada namoyon bo'ladi: fanlar ichidagi (mazmuniy) integratsiya; fanlar orasidagi integratsiya; ta'lim turlari fanlari orasidagi integratsiya.

Turli darajadagi integratsiyani ta'lim jarayoniga joriy etish ta'lim mazmuniga, o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari, ta'lim metodlari va vositalariga, ta'lim shakliga ta'sir ko'rsatadi. Integratsiyalashgan ta'lim jarayoni odatdagi dars jarayonlaridan tubdan farq qiladi, unda fan mazmuni chuqur tahlil qilinadi, mavzular aloqadorligi o'rganiladi.

Falsafiy va ilmiy pedagogik adabiyotlarning tahlili shundan dalolat beradiki, "integratsiya" ko'p qirrali tushuncha bo'lib, unda falsafiy, pedagogik, psixologik jihatlarni ajratish mumkin [3]. "Integratsiya" tushunchasini yaxlitlikda tadqiq qilishning markaziy falsafiy va uslubiy asosi bo'lib, tabiat, jamiyat va ong rivojlanishining umumiy qonunlari haqidagi fan sifatida dialektika xizmat qiladi.

Demak, integratsiya falsafiy, pedagogik va psixologik jihatlarga ega.

Falsafiy jihatdan integratsiya kategoriyasi "rivojlanish" kategoriyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning mohiyati "harakat" kategoriyasi bilan solishtirishda ayon bo'ladi. Integratsiya rivojlanayotgan barcha hodisa, jarayonlarga taalluqli bo'lgan

umumiy va muhim aloqalarni aks ettiradi hamda yangidan rivojlanishni aniqlaydi. “Integratsiya” tushunchasi ko‘p darajali bo‘lib, xorijiy olimlar va pedagoglar integratsiya tushunchasiga turlicha ta’riflar berishgan [8].

Buyuk faylasuflar ham evolyusiya muammosini o‘ziga xos tarzda hal etdi, evolyusiyaga xos quyidagi muhim belgilarni ko‘rsatdi:

oddiydan murakkabga o‘tish (integratsiya);

bir xillikdan ko‘p xillikka o‘tish (differentsiatsiya);

beqarorlikdan barqarorlikka o‘tish [7, 9].

Muhokama.

Ilmiy bilimning informativligi muammosiga nisbatan qiziqish fanning hozirgi davrdagi rivojlanish qonuniyatlari, avvalo uning samaradorligini oshirishga ko‘maklashuvchi bilishdagi integratsiya jarayonlari bilan belgilanadi. Fan integratsiyalashuvining muhim unsurlaridan biri bo‘lgan ilmiy axborot integratsiyasi ilmiy axborotning bir-biriga, fanning bir tarmog‘idan boshqa tarmog‘iga o‘tishida namoyon bo‘ladi.

Integratsiya – obyektiv hayotiy jarayon. Globallashayotgan hozirgi hayotning integratsiyalashuv jarayonida mustaqillikni saqlab qolish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Bu esa xalqaro hamkorlikda quyidagi prinsiplarga qat’iy amal qilishni taqozo etmoqda:

integratsiyalashgan birlashmalarga faqat tomonlarning tengligi asosida qo‘shilish lozim (hatto siyosiy-iqtisodiy potensial turli-tuman bo‘lgan taqdirda ham);

milliy manfaatlar deklaratsiyasiga asoslanish, ularning mintaqaviy va boshqa manfaatlar oldida ustuvorligi;

ishtirok etishning ixtiyoriyligi va u yoki bu ittifoqni tanqid qilish imkoniyati mavjudligi.

Misol sifatida jamiyatda integratsiyalashuv, sivilizatsion integratsiyalashuv, fanda integratsiyalashuv va h.k. tushunchalar mavjud bo‘lib, jamiyat yoki ayrim davlatlarning integratsiyasi majburiy o‘zaro manfaat yoki maqsad, intilish, qadriyat kabilar asosida joriy etiladi. Hozirgi davrda davlatlararo integratsiyalashuvlar jarayonlari ham jadal rivojlanmoqda. Bu esa xorijiy tajribalarni o‘rganish va ta’limning ma’lum jabhalarida keng qo‘llash imkonini beradi.

Integrativ ta’lim atrof-muhit ta’sirida o‘z-o‘zini anglash ehtiyojini yuzaga chiqaradi. Ta’lim tizimida integratsiyani joriy etish bugungi kunda ta’lim muassasasi va jamiyat oldidagi qator vazifalarni hal qilish imkonini beradi. Bugungi kunda olimlar integrativ-pedagogik konsepsiyalar haqida, ya’ni u yoki bu sohadagi integrativ-pedagogik faoliyat mazmuni va yo‘nalishini belgilab beruvchi tizimlashtirilgan qarashlar, qoidalar va g‘oyalarning birligi to‘g‘risida so‘z yuritmoqdalar [3, 9].

Ta'limning "integratsiyalashuvi" jarayonini bir necha xil ko'rinishda ko'rib chiqish mumkin: ta'lim turlariaro, bosqichlararo, fanlararo, mavzulararo integratsiya sifatida.

Bunda integratsiyaning oxirgi ko'rinishlarida fanlarni o'qitish uslubi, ya'ni ularning mazmunini bayon etilish metodiga tayangan holda turdosh fanlar mazmunidan foydalana bilish, mustaqil ishlashga harakat qilish, shuningdek, uslubiyat va mazmunan kuzatiladigan o'xshashlikni qo'llashda kuzatiladi.

Xulosa.

Respublikamiz pedagog olimlarining integratsiya masalalariga ilmiy qarashlarini ko'rib chiqaylik. Bugungi uzluksiz ta'lim talablaridan kelib chiqib, mazkur muammo yuzasidan yig'ilgan fikr-mulohazalarga ilmiy-amaliy asoslangan aniqliklar kiritish hamda kasbiy-pedagogik ta'lim tizimi uzviyligi va uzluksizligini ta'minlashni amalga oshirish fursati etib keldi.

Hozirgi vaqtda integratsiya – raqobatbardosh kadrlar ichki va tashqi bozorida ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobat kurashining muhim vositalaridan hisoblanadi va bunday kadrlarni tayyorlash maxsus ilmiy tadqiqotlar o'tkazishni, ularni ta'lim jarayonida amalga qo'llashni talab etadi. Har qanday mamlakatning jahon bozorida raqobatbardoshligi nafaqat tabiiy resurslarning mavjudligi, balki birinchi navbatda, zamonaviy muntazam yangilanib turgan texnologiyalarni o'zlashtirishga qodir, yuksak bilim va intizomli mutaxassisni tayyorlashi bilan ham belgilanadi.

Shu nuqtai nazardan oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayonida integratsiya muammolari hozirgi kunda ham hal etilishi kutilayotgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. 2018 йил 05 iyundagi PQ-3775-sonli "Олий таълим муассасаларида таълим sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori

2. Boboёв X. "Avesto" – SHarq xalqlarining bebaho yodgorligi "Avesta" – Bessennoe bogatstvo narodov Bostoka // Toshkent moliya instituti. – Toshkent, 2004. – 56 b.

3. Kybasov O.P. Integratsiya v obrazovanii: sushnostnaya xarakteristika // Kazanskiy pedagogicheskiy jurnal. – Kazan, 2006. – S. 70-84.

4. Maklakov A.G. Obshchaya psixologiya // Seriya «Uchebnik novogo veka». – SPb.: Piter, 2001. – 592 s. ISBN 5-272-00062-5.

5. Machylis B.B. Rol новых информационных технологий в обеспечении преемственности естественнонаучного образования в средней и высшей школе // diss.rsl.ru. – М.: RGB, 2003. –152 с.
6. Spenser G. Politicheskie sochineniya: в 5 томах. 3-е изд. // – Челябинск: Sotsiym, 2020. – Т.3. Istoriya politicheskix institutov. – 426 с.
7. Тухтаева, З. Ш., & Iskandarova, G. B. (2014). Пути осуществления межпредметной связи и преемственности. Молодой ученый, (8), 884-887.
8. Olimov, K. T., & Sh, T. Z. (2019). Integration of Special Subjects, Opportunities and Solutions. Eastern European Scientific Journal, (2), 67-70..
9. Sharifovna, T. Z., & Bakhriniso, T. (2020). Modernization of higher education by solving integration problems. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(12 Part II), 44-49.
10. Sh, T. Z., & Kh, S. K. (2020). Innovative forms of education in Uzbekistan. International journal of innovations in engineering research and technology. IJIERT, 7(4), 258-261.
11. To‘xtayeva, Z., Usmonova, N., & Umedova, M. M. (2023). BO ‘LAJAK MUHANDISLARNING LOYIHALASH KO ‘NIKMALARIGA QO ‘YILADIGAN KASBIY TALABLAR. Talqin va tadqiqotlar, 1(27).
12. Sh, T. Z. (2020). Integration of special subjects in higher education. International Engineering Journal For Research & Development, 5(3), 125-131.